

**O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA HARBIY TERMINOLOGIYANING
O‘RGANILISHI**

Vohidov Ahrorbek Faxriddin o‘g‘li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida harbiy terminologiyaning shakllanishi, rivojlanishi va o‘rganilish jarayonlari tahlil qilingan. Harbiy terminologiyaning terminologik tizim sifatidagi o‘rni, uning tarixiy taraqqiyot bosqichlari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi tadqiq yo‘nalishlari yoritilgan. Ingliz harbiy terminologiyasining shakllanishida fransuz, lotin va yunon tillarining ta’siri, o‘zbek harbiy terminologiyasining rivojlanishida esa turkiy, arab, fors va rus tillarining o‘rni ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, harbiy terminlarning semantik, struktur va funksional xususiyatlari hamda ularni qiyosiy o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijasida harbiy terminologiyaning xalqaro harbiy hamkorlik, harbiy tarjima va terminologik standartlashtirish jarayonlaridagi muhim o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: harbiy terminologiya, harbiy termin, terminologik tizim, harbiy leksika, harbiy diskurs, qiyosiy tilshunoslik, terminshunoslik, semantik tahlil, harbiy tarjima, harbiy kommunikatsiya, ingliz tili, o‘zbek tili, terminologik standartlashtirish, harbiy lug‘atlar, lingvokulturologiya.

Kirish

Harbiy terminologiya muayyan davlatning harbiy tizimi, mudofaa siyosati, qurolli kuchlari hamda harbiy fan va texnologiyalarining rivojlanish darajasini aks ettiruvchi maxsus leksik qatlam hisoblanadi. Ushbu terminologik tizim harbiy faoliyatning barcha sohalarini qamrab oladi va qo‘shin turlari, harbiy unvonlar, qurol-yarog‘lar, jangovar harakatlar, strategiya va taktika, harbiy boshqaruv, logistika hamda harbiy texnologiyalar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi. Harbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi til taraqqiyoti bilan bir qatorda harbiy ishning takomillashuvi, davlatlararo siyosiy munosabatlar va ilmiy-texnik taraqqiyot bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Jahon tilshunosligida harbiy terminologiyani o‘rganish terminologiya nazariyasining shakllanishi bilan bevosita aloqador hisoblanadi. XX asrning birinchi yarmidan boshlab maxsus soha terminlarini tizimli ravishda tadqiq qilish ishlari kuchaydi. Bu borada avstriyalik olim Eugen Wüsterning xizmatlari alohida ahamiyatga

ega. Olim terminlarni standartlashtirish, ularning aniq ma'noga ega bo'lishi va xalqaro miqyosda bir xil qo'llanishi masalalariga e'tibor qaratgan. Wüster tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy tamoyillar keyinchalik texnik, tibbiy va harbiy terminologiyalarni o'rganish metodologiyasiga asos bo'lib xizmat qildi.

Ingliz tilida harbiy terminologiyaning shakllanish tarixi ko'p asrlik taraqqiyot jarayonini o'z ichiga oladi. Qadimgi ingliz davrida harbiy leksika asosan urush, jang, qal'a va qurollarga oid sodda birliklardan iborat bo'lgan. Normanlar istilosidan keyin ingliz tiliga fransuz tilidan ko'plab harbiy terminlar kirib kelgan. Masalan, army, soldier, lieutenant, captain kabi terminlar fransuz tilidan o'zlashgan birliklar hisoblanadi. Keyingi davrlarda esa lotin va yunon tillaridan kirib kelgan terminlar harbiy terminologiyaning ilmiylashishiga xizmat qilgan.

XVIII–XIX asrlarda Buyuk Britaniyaning mustamlakachilik siyosati va dengiz floti qudratining ortishi natijasida ingliz harbiy terminologiyasi sezilarli ravishda boyidi. Ayniqsa, dengiz harbiy ishiga oid admiral, fleet, destroyer, cruiser kabi terminlar faol qo'llanila boshlandi. XX asrga kelib esa harbiy aviatsiya, tank qo'shinlari, raketa texnologiyalari va yadroviy qurollarning paydo bo'lishi natijasida mutlaqo yangi terminologik qatlam shakllandi.

Asosiy qisim

Ikkinchi jahon urushidan keyin ingliz tili xalqaro harbiy aloqalarning asosiy vositasiga aylandi. NATO tashkilotining tuzilishi ingliz tilidagi harbiy terminlarning xalqaro miqyosda keng tarqalishiga sabab bo'ldi. Bugungi kunda alliance, peacekeeping operation, air strike, cyber warfare, unmanned aerial vehicle, strategic command kabi terminlar xalqaro harbiy diskursning ajralmas qismiga aylangan.

Ingliz tilshunosligida harbiy terminologiyani o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bir necha yo'nalishlarda rivojlangan. Birinchi yo'nalish terminlarning struktur xususiyatlarini tadqiq etishga qaratilgan. Bu tadqiqotlarda harbiy terminlarning sodda, yasama, qo'shma va ko'p komponentli shakllari tahlil qilinadi. Ikkinchi yo'nalish semantik tadqiqotlarni qamrab oladi. Bunda terminlarning ma'no taraqqiyoti, polisemiya, sinonimiya va metaforizatsiya jarayonlari o'rganiladi. Uchinchi yo'nalish esa funksional-pragmatik tadqiqotlar bo'lib, harbiy terminlarning professional kommunikatsiyadagi vazifalari tahlil qilinadi.

O'zbek tilida harbiy terminologiyaning shakllanish tarixi xalqimizning davlatchilik va harbiy madaniyati bilan uzviy bog'liqdir. Qadimgi turkiy yodgorliklarda ham harbiy sohaga oid ko'plab terminlar uchraydi. Jumladan, alp, er, cherik, lashkar, sipoh, o'q, yoy, qal'a kabi birliklar qadimiy harbiy leksikaning tarkibiy

qismi hisoblanadi. Bu terminlarning aksariyati turkiy xalqlarning harbiy hayoti va jangovar an'analari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan.

O'rta asrlarda Markaziy Osiyoda arab va fors tillarining ta'siri kuchayishi natijasida o'zbek harbiy terminologiyasiga ko'plab yangi birliklar kirib keldi. Jumladan, amir, sipoh, sarboz, qo'mondon, lashkarboshi, qal'abon kabi terminlar harbiy boshqaruv tizimida keng qo'llanilgan. Amir Temur davriga oid tarixiy manbalarda harbiy boshqaruv va qo'shin tuzilishi bilan bog'liq yuzlab terminlar uchraydi. Bu esa o'sha davr harbiy terminologiyasining yuqori darajada rivojlanganligini ko'rsatadi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi hamda keyinchalik sobiq ittifoq davrida rus tilining ta'siri natijasida o'zbek harbiy terminologiyasi yangi o'zlashmalar bilan boyidi. General, polkovnik, mayor, leytenant, batalyon, diviziya, korpus, shtab kabi terminlar aynan shu davrda o'zbek tiliga kirib kelgan. Ularning aksariyati bugungi kunda ham faol qo'llanilmoqda.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Qurolli Kuchlarining tashkil etilishi milliy harbiy terminologiyani rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Natijada mavjud terminlarni milliylashtirish, yangi terminlar yaratish va harbiy lug'atlar tuzish bo'yicha qator ilmiy-amaliy ishlar amalga oshirildi. Bu davrda harbiy terminlarning davlat tilida yagona me'yor asosida qo'llanishiga katta e'tibor berildi.

O'zbek tilshunosligida harbiy terminologiyani tadqiq etish bo'yicha N. Ahunbabaeva, N. Yunusova, H. Normatov, M. Norboyeva, S. Shodixonov kabi olimlar tomonidan muhim ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ularning tadqiqotlarida harbiy terminlarning tarixiy shakllanishi, semantik xususiyatlari, fonologik jihatlari, tarjima muammolari hamda lingvokulturologik asoslari yoritilgan.

Harbiy terminologiyani qiyosiy o'rganish o'zbek va ingliz tillaridagi terminologik tizimlarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikki tilda harbiy terminlarning asosiy vazifasi bir xil bo'lsa-da, ularning shakllanish manbalari, struktur modellari va semantik taraqqiyotida muayyan tafovutlar mavjud. Ingliz tilida terminlarning katta qismi lotin va fransuz tillaridan o'zlashgan bo'lsa, o'zbek tilida turkiy qatlam bilan bir qatorda arab, fors va rus tillarining ta'siri seziladi.

Zamonaviy harbiy terminologiyada globallashtirish jarayoni muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, NATO standartlari, xalqaro harbiy hamkorlik va zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ingliz tilidagi terminlar boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham faol kirib kelmoqda. Cyber warfare, drone, missile defense system, special operations forces kabi terminlar buning yaqqol misoli hisoblanadi.

Xulosa

Bugungi kunda o'zbek va ingliz tillaridagi harbiy terminologiyani o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Harbiy tarjima, xalqaro harbiy hamkorlik, harbiy ta'lim va maxsus lug'atlar yaratish jarayonlarida terminologik tadqiqotlar muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi. Shu bois harbiy terminologiyaning semantik, struktur, funksional va lingvokulturologik jihatlarini chuqur tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wüster E. *Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography*. – Vienna, 1979.
2. Cabré M.T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. – Amsterdam: John Benjamins, 1999.
3. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. – Cambridge University Press, 2019.
4. Ахунбабаева Н.Х., Юнусова Н.М. Historical Development of Uzbek Military Terminology. – 2022.
5. Норматов Х. Инглиз ва ўзбек тилларида ҳарбий терминларнинг фонологик хусусиятлари. – Тошкент, 2025.
6. Норбоева М. Ўзбек ҳарбий терминологиясининг тарихий-маданий асослари. – Тошкент, 2025.
7. Шодихонов С. Ўзбек, рус ва инглиз тилларида ҳарбий терминологиянинг қўлланилиши. – 2023.
8. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006.